

Wskrzeszenie polskiego sądownictwa powszechnego w Bydgoszczy 1918–1922. Część 2

Dr hab. Janusz Kutta, prof. KPSW

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, Instytut Prawa i Administracji
e-mail: j.kutta@kpsw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5827-0642>

Streszczenie: Od 1879 r. w Cesarstwie Niemieckim, w Królestwie Prus i na ziemiach polskich pod jego panowaniem obowiązywała nowa ustawa o ustroju sądownictwa. Jej mocą sądy zostały objęte całkowicie nową organizacją i ujednoczone. Tę nową organizację sądownictwa tworzyły: sądy okręgowe (Amtsgerichte), sądy ziemiańskie (Landgerichte), działające w każdej regencji, wyższe sądy ziemiańskie (Oberlandesgerichte), po jednym w każdej prowincji oraz Trybunał Rzeszy z siedzibą w Lipsku. W Bydgoszczy należącej do prowincji poznańskiej, siedzibie władz regencji bydgoskiej, działały: sąd okręgowy i sąd ziemiański. Temu ostatniemu podlegało w 1883 r. siedem sądów okręgowych, a w 1913 – osiem. W dobrze zorganizowanym sądownictwie niemieckim dominowali sędziowie Niemcy. Sędziowie Polacy, nieliczni w latach 90. XIX wieku, byli z sądów systematycznie wypierani. Przed wybuchem wielkiej wojny światowej w sądach niemieckich pozostał tylko jeden sędzia Polak. Był to sędzia Zenon Frydrychowicz pracujący w sądzie okręgowym w Bydgoszczy. Po przejęciu tego miasta przez Polskę Odrodzoną w styczniu 1920 r. został on prezesem Sądu Okręgowego, dawnego Landgerichtu. W listopadzie 1918 r., już po odbudowie państwa polskiego, w byłej dzielnicy pruskiej, tzn. Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim rozpoczęto prace zmierzające do przejęcia sądownictwa z rąk niemieckich oraz ich spolszczenia. Kierownictwo tych prac należało najpierw do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (1918–1919), potem Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej (1919–1922). To ostatnie szeregiem rozporządzeń datowanych 15 grudnia 1919 r. uregulowało sprawy związane z przejściem wymiaru sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej na Rzeczpospolitą oraz organizacją sądów. Organizację tę tworzyły: sąd apelacyjny, sądy okręgowe, sądy powiatowe, sądy pokoju. Sąd Okręgowy w Bydgoszczy był jednym z pięciu w Wielkopolsce i podlegało mu dwanaście sądów powiatowych, w tym jeden także w Bydgoszczy. Złożonym problemem wymagającym szybkiego rozwiązania była kwestia obsady personalnej sądów. Brak było na miejscu sędziów Polaków. Rozwiązano go ściągnając między innymi sędziów z b. Galicji, gdzie występował ich nadmiar. Oni na ogół objęli stanowiska kierownicze w sądach. Tak było na przykład w Bydgoszczy. Z dniem 1 stycznia 1920 r. wymiar sprawiedliwości w Wielkopolsce wyzwolonej w czasie Powstania Wielkopolskiego, przeszedł na Rzeczpospolitą Polską. Dzień ten uznano za dzień wznowienia sądownictwa polskiego. Bydgoszcz, która nie została wyzwolona przez to Powstanie i znajdowała się poza linią demarkacyjną, musiała czekać na

przejęcie przez Polskę do 1 marca 1920 r. W listopadzie 1921 r. sądownictwo b. dzielnicy pruskiej przekazane zostało Ministrowi Sprawiedliwości RP.

Słowa kluczowe: Bydgoszcz, Prusy, była dzielnica pruska, Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej, spolszczenie sądów, ustrój sądów, kadra sądów.

Iustitia fundamentum regnorum

III

Trudno powiedzieć kiedy dokładnie zostały podjęte prace nad odbudową polskiego sądownictwa w b. dzielnicy pruskiej, w tym w Bydgoszczy. Z zachowanych źródeł wynika, że intensywniejsze działania zmierzające do stworzenia polskiego sądownictwa na interesujących nas ziemiach nastąpiły dopiero w listopadzie 1918 r., już po odrodzeniu państwa polskiego. W tym też miesiącu w Poznaniu ujawnił swoje istnienie działający dotąd niejawnie Centralny Komitet Obywatelski (powstał w lipcu 1918 r.) oraz powołano tymczasowy Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, który miał zorganizować Naczelną Radę Ludową, organizację polską reprezentującą cały zabór pruski¹. Tymczasem 16 listopada 1918 r., „po przedwstępnych przygotowaniach”, odbył się w Poznaniu Zjazd Polskich Prawników zaboru pruskiego, który „dla prac organizacyjnych utworzył Wydział Prawników”. Na jego czele stanął adwokat Waław Wyczyński, późniejszy starosta krajowy w Wielkopolsce. Wydział ten rozpoczynając pracę postanowił najpierw, co zrozumiałe, sporządzić rejestr wszystkich prawników Polaków w zaborze pruskim. Z uzyskanych danych wynikało, że w razie przejęcia administracji i sądownictwa przez przyszłą władzę polską potrzeba będzie około 3000 prawników Polaków. Tymczasem w tym zaborze było ich tylko 133, w tym jedynie 2–3 sędziów. Wydział nie zrażony istniejącą sytuacją przygotował wnioski w sprawie spolszczenia administracji i sądownictwa². W drugiej połowie listopada 1918 r. Wydział skupił swoją uwagę na sprawie organizacji i ustroju sądownictwa polskiego w byłym zaborze pruskim. Wziął także udział w przygotowaniu projektu statutu i regulaminu Polskiego Sejmu Dzielnicowego, który obradował w dniach 5–7 grudnia 1918 r. i powołał Naczelną Radę Ludową, która z kolei wybrała Komisariat NRL w składzie: ks. prałat Stanisław Adamski, adwokat dr Stefan Łaszewski, Wojciech Korfanty, adwokat Władysław Seyda, Józef Rymer i redaktor Antoni Poszwiński³.

¹ J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918–1926*, Warszawa 1979 (mps pracy doktorskiej – Instytut Historii PAN w Warszawie).

² S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa Wielkopolskiego*, „Głos sądownictwa” 1936, nr 4, s. 257.

³ T. Zajączkowski, *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w byłej dzielnicy pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.*, [w:] Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mający zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajączkowskiego sędziego sądu apelacyjnego w Poznaniu, Poznań 1921, s. 3; *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu, w grudniu 1918*, Poznań 1918, s. 48, 96.

Powracając do obrad Sejmu Dzielnicowego podkreślić trzeba, że jedna z jego rezolucji głosiła, iż „przejęcie administracji i sądownictwa w przyszłej Polsce jest jedną z rzeczy najważniejszych”. Wyrażano przy tym przekonanie, że „każdy Polak, zamieszkały w naszej dzielnicy lub z niej pochodzący, stawi się rządowi polskiemu do dyspozycji, chociażby to było połączone dla niego z jak największymi ofiarami materialnymi i z jak największym poświęceniem materialnym”⁴.

10 grudnia 1918 r. Wydział wystosował zaproszenie do prawników Polaków w zaborze pruskim na zjazd w dniach 20–21 grudnia tego roku w Poznaniu⁵. W zjeździe tym wzięło udział 95 osób, a wśród nich prawnicy z Wielkopolski, Pomorza Nadwiślańskiego, Śląska, Berlina i Westfalii. Na zjazd ten przybył także Jan Zakrzewski jako delegat z istniejącego już Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie, późniejszy prezes Sądu Apelacyjnego w Poznaniu⁶.

Uczestnicy Zjazdu zaraz na wstępie przyjęli uchwałę, że „za najwyższą władzę na ziemiach, mających przypaść Polsce zaboru pruskiego, uznaje warszawską władzę centralną, ewentualnie władzę, na którą centrala warszawska przeleje w stosunku do tutejszej dzielnicy swe prawa...” (Podkr. – J.K.). O tej uchwale natychmiast stosownym telegramem poinformowano Ministra Sprawiedliwości Leona Supińskiego (1871–1950)⁷. W czasie obrad szeroką dyskusję wywołała sprawa języka urzędowego. Oczywiście przyjęto zasadę, że tym językiem będzie język polski. Różnica zdań dotyczyła tylko kwestii „czy i w jakiej mierze” uwzględnić prawa Niemców, którzy mieli przejść pod rządy polskie. Ostatecznie nie podjęto w tej sprawie uchwały⁸.

W sprawie sądownictwa Zjazd uchwalił, że będzie dążyć do:

- a) stworzenia nowej instytucji sędziów pomocniczych z grona prawników nie mających jeszcze egzaminu sądowego (asesorskiego) i powierzenia im załatwienie spraw nietypowych;
- b) rozszerzenia kompetencji sądów powiatowych do 1000 marek;
- c) ograniczenia prawa apelacji do obiektów i wartości ponad 50 000 marek;
- d) powołania w miejsce izb karnych „większych sądów ławniczych”, składających się z jednego sędziego zawodowego i czterech ławników;
- e) zniesienia rewizji przeciw wyrokom zapadłym w większych sądach ławniczych jako w drugiej instancji”⁹.

Wybuch Powstania Wielkopolskiego w Poznaniu 27 grudnia 1918 r. i rozwój walk, które wkrótce objęły całą Wielkopolskę utrudniały oczywiście realizację podjętych uchwał w sprawie ustroju i organizacji sądownictwa polskiego. Tymczasem 8 stycznia 1919 r. Naczelna Rada Ludowa objęła władzę na ziemiach zajętych przez

⁴ Dziennik Polskiego Sejmu, s. 83.

⁵ T. Zajączkowski, *Szkic historyczny...*, op. cit., s. 3; S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa...*, op. cit., s. 257.

⁶ S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa...*, op. cit., s. 257–258.

⁷ Ibidem, s. 258.

⁸ T. Zajączkowski, *Szkic historyczny...*, op. cit., s. 4.

⁹ Ibidem.

powstańców¹⁰. Następnego dnia Komisariat NRL w opublikowanym obwieszczeniu stwierdzał, że władza cywilna i wojskowa w byłej regencji poznańskiej przeszła na Polaków¹¹. Naturalnie przejęcie władzy w Wielkopolsce niesło z sobą konieczność doprecyzowania zadań przez Naczelną Radę Ludową oraz struktury organizacyjnej Komisariatu NRL. I tak ten ostatni 16 stycznia 1919 r. wprowadził strukturę obejmującą następujące działy:

I Główny Komisariat NRL w Poznaniu

II Podkomisariaty

Podkomisariaty były organem wykonawczym Głównego Komisariatu.

III Wydziały. Jednym z nich był Wydział czwarty Administracji i Sądownictwa (Podkr. – J. K.), który z kolei dzielił się na dwie sekcje: 1. administracji i 2. sądownictwa oraz dwa decernaty: 1. administracji i 2. sądownictwa. Wydział IV przydzielony został komisarzowi dr. Władysławowi Seydzie. Szefem Wydziału został adwokat Waław Wyczyński¹².

Wydział IV Komisariatu borykając się z wielkim brakiem sędziów Polaków, nie chcąc dopuścić by wymiar sprawiedliwości ustał, nie przejął sądownictwa z rąk niemieckich i działalność swą ograniczył początkowo do prac przygotowawczych oraz przygotowania rozporządzeń.

Wydział postanowił także, by „celem uniknięcia chaosu i zamieszania nie zmieniać podstawowych zasad wymiaru sprawiedliwości, lecz tylko nagiąć je i zastosować do nowej sytuacji politycznej”¹³. Stąd też pozostawiano „niemal niezmienione całe ustawodawstwo niemieckie”. Nadal obowiązywała organizacja sądownictwa z 1877 r. ze zmianami z lat 1898 i 1909¹⁴. Pewnej reformie poddano tylko prawo karne¹⁵ i sprawy karne wyłączono spod wpływu sądów karnych¹⁶. I właśnie z uwagi na rozwój wypadków w Wielkopolsce niezwykle istotna dla Polaków ze względów politycznych była kwestia wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych. Konieczne było wyłączenie sądów karnych spod wpływów niemieckich. Stąd jeszcze przed utworzeniem Wydziału IV Komisariat NRL wydał 13 stycznia 1919 r. rozporządzenie wprowadzające sądy doraźne z siedzibą w Poznaniu, oddając im do rozpatrzenia przestępstwa popełnione przez osoby cywilne po dniu 28 grudnia 1919 r., o ile przedmiotem przestępstwa były morderstwo, rozbój, kwalifikowana kradzież,

¹⁰ Odezwa Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej o przejęciu władzy w Wielkopolsce przez Naczelną Radę Ludową, Poznań, 8 I 1919 – „Kurier Poznański”, nr 5 z 8 I 1919; „Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Wybór źródeł”, Wybór i opracowanie Antoni Czubiński i Bogusław Polak, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1983, dok. 74.

¹¹ „Obwieszczenie” Komisariatu NRL z 9 I 1919, Tyg. Urz. NRL, Nr 2 z 23 I 1919r.; „Powstanie Wielkopolskie...”, dok. 77.

¹² Tyg. Urz. NRL, nr 1 z 16 I 1919 r.; *Powstanie Wielkopolskie...*, dok. 104. Por. S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa wielkopolskiego...*, op. cit., s. 258.

¹³ Cyt. za: S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3. Okres międzywojenny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001, s. 621.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa wielkopolskiego...*, op. cit., s. 258.

podpalenie, wymuszenie, uszkodzenie urządzeń komunikacyjnych, pocztowych, telegraficznych i telefonicznych, bezprawne odbywanie rewizji lub wykroczenia przeciw rozporządzeniom władz cywilnych i wojskowych¹⁷. Na mocy dalszych rozporządzeń, mimo protestu ówczesnego niemieckiego prezesa Wyższego Sądu Ziemiańskiego w Poznaniu, powołano dalsze sądy doraźne w Gnieźnie i Ostrowie¹⁸ oraz rozszerzono zakres ich kompetencji na większość czynów ściganych przez kodeks karny¹⁹. „W ten sposób – podkreśla Grabowski – wymiar sprawiedliwości w ważniejszych sprawach karnych przeszedł w ręce polskie, gdyż członków sądów doraźnych mianowało Dowództwo Główne Wojska Polskiego w Poznaniu”²⁰.

Gdy w maju 1919 r. zwycięskie mocarstwa ogłosiły warunki traktatu pokojowego, Komisariat NRL ustanowił przy Wyższym Sądzie Ziemiańskim w Poznaniu i sądach ziemiańskich delegatów polskich, którzy wykonywali niejako nadzór administracyjny i jednocześnie zaznajamiali się z administracją sądownictwa²¹. 28 czerwca 1919 r. mocą rozporządzenia Komisariatu NRL Wydział administracji i sądownictwa został podzielony na wydział administracji i wydział sądownictwa. Ten ostatni otrzymał nazwę „Wydział Sprawiedliwości dla b. zaboru pruskiego”. Przekazano nim wszelkie sprawy dotyczące zwierzchniego zarządu wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze pruskim. Poza tym Wydziałowi Sprawiedliwości przekazano:

- przygotowanie zmian ustaw niemieckich z zakresu sądownictwa i więziennictwa, mających obowiązywać na czas przejściowy w b. zaborze pruskim,
- kontrasygnacje w przekazywanych mu dziedzinach wszelkich aktów komisariatu, których załatwienie będzie na mocy ustawy należało do wyłącznej kompetencji Komisariatu²².

Kierownictwo Wydziałem Sprawiedliwości przejęli adwokaci Zygmunt Seyda (1876–1925) i dr Witold Prądzyński (1882–1952)²³. Ich działalność skupiała się na możliwie szybkim spolszczeniu sądownictwa oraz przejęciu go przez rząd polski.

¹⁷ Rozporządzenie dotyczące sądów doraźnych z dnia 13 stycznia 1919 r., Tyg. Urz. NRL, nr 2 z 23 I 1919 r.; także: Zbiór rozporządzeń Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej oraz Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z R. 1919 mających zasadnicze znaczenie dla sądów i sądownictwa. Z upoważnienia Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. Zestawili Tad. Stark dr J. Zagórowski, Poznań 1920, s. 3–5. Por. S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa wielkopolskiego...*, op. cit., s. 258.

¹⁸ Ustanowienie sądów doraźnych z 20 II 1919, Tyg. Urz. NRL, Nr 7 z 27 II 1919. Zob. też Tyg. Urz. Nr 9 z 13 III 1919. Zob. też. Rozporządzenie o zniesieniu sądów doraźnych w byłej dzielnicy pruskiej Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej z 15 XII 1919, „Tyg. Urz.”, Nr 70 z 24 XII 1919. Jego mocą zmienione zostały wymieniane rozporządzenia Komisariatu NRL za wyjątkiem przepisów dotyczących prawa karnego.

¹⁹ Zob. Dalsze rozporządzenia dotyczące sądów doraźnych z 4 II, 15 V, 12 VI, 19 VII 1919, „Tyg. Urz.” Nr 5, 12, 22, 30.

²⁰ Por. S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa wielkopolskiego...*, op. cit., s. 258.

²¹ T. Zajączkowski, *Szkic historyczny...*, op. cit., s. 7.

²² Tyg. Urz., Nr 29 z 21 VII 1919. Por. T. Zajączkowski, *Szkic historyczny...*, op. cit., s. 8; S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa...*, op. cit., s. 259.

²³ S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa...*, op. cit., s. 259.

Oczywiście chodziło również o zapewnienie mu należytej obsady kadrowej. Temu celowi służyło między innymi przeprowadzanie egzaminów dla referendariszy i mianowanie ich następnie na stanowisko asesora sądowego. Pierwsze cztery takie mianowania przez Komisariat NRL miały miejsce 21 marca 1919 r. Asesorami sądowymi zostali wtedy: Adam Brzeski z Poznania, dr Mieczysław Hoppe z Bydgoszczy, dr Stefan Opiełiński z Środy i Zygmunt Sioda z Ostrowa²⁴. Oczywiście nieliczne mianowania asesorów sądowych spośród miejscowych prawników nie mogły zapełnić dotkliwych luk kadrowych w sądownictwie. Należało sięgnąć po sędziów przede wszystkim w byłej Galicji; o czym niżej.

Tymczasem 1 sierpnia 1919 r. Sejm Ustawodawczy uchwalił ustawę o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, która weszła w życie z dniem ogłoszenia, to znaczy 12 sierpnia 1919 r.²⁵. Stanowiono w niej, że „Ziemie b. dzielnicy pruskiej, które z mocy postanowień traktatu wersalskiego z dnia 28 czerwca 1919 r. stały się nierozdzielną częścią składową Rzeczypospolitej Polskiej, podlegają całkowicie władzy organów centralnych Rzeczypospolitej, tj. Sejmu, Naczelnika Państwa i ministrów” (art. 1. Podkr. – J.K.). Mocą tej ustawy Wielkopolska i Pomorze Nadwiślańskie miały być zarządzane przez Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej, które wyposażono w szerokie kompetencje administracyjne, a nawet częściowo ustawodawcze²⁶. Zadaniem Ministra b. Dzielnicy Pruskiej, który wchodził w skład Rady Ministrów i posiadał stanowisko służbowe oraz wszelkie prawa przysługujące ministrom (art. 5) było przejęcie wszelkich władz i urzędów od Komisariatu NRL oraz od organów niemieckich i pruskich, sprawowanie administracji, przygotowanie przejścia wszystkich władz i urzędów b. dzielnicy pruskiej pod bezpośrednie kierownictwo właściwych ministrów, wreszcie wydawanie w porozumieniu z właściwymi ministrami przepisów wykonawczych dla wprowadzenia polskich ustaw oraz wydawanie rozporządzeń celem odłączania władz od Niemiec i przystosowanie ich ustroju i procedury do nowych warunków politycznych, wypływających z przyłączenia do Rzeczypospolitej Polskiej” (art. 6). Ministrowi nie podlegały sprawy polityki zagranicznej, wojska i celne; podporządkowano je bezpośrednio władzom centralnym (art. 7). Mocą ustawy utworzone zostały dwa województwa: poznańskie dla obszaru Wielkiego Księstwa Poznańskiego i części powiatów namysłowskiego i sycowskiego, przyznanych Polsce oraz pomorskie dla pozostałych części b. dzielnicy pruskiej, obecnie już do państwa polskiego przyłączonych (art. 9). Zgodnie z ustawą likwidacji ulegał Komisariat NRL jako organ władzy.

Gdy chodzi o sądownictwo to prezesi i członkowie sądów nadziemiańskich, prezesi i dyrektorzy sądów ziemiańskich, nadprokuratorzy przy sądach nadziemiańskich oraz pierwsi prokuratorzy przy sądach nadziemiańskich i ziemiańskich mieli być mianowani przez Naczelnika Państwa na wniosek Ministra b. Dzielnicy

²⁴ TU, Nr 2 z 28 III 1919.

²⁵ Dz. PPP Nr 64, poz. 385.

²⁶ Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej, Dz. PPP, Nr 64 z 12 VIII 1919 r. Szeroko: K. Dembski, *Wielkopolska...*, op. cit., s. 121 nn.; A. Gulczyński, *Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995.

Pruskiej, powzięty w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości (art. 13). Sądy i urzędy miały wydawać wyroki i orzeczenia w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej (art. 16). Atrybuty Sądu Rzeszy Niemieckiej w Lipsku jako instancji kasacyjnej, rewizyjnej i zażaleniowej przeszły na Sąd Najwyższy w Warszawie (art. 17).

Dnia 16 sierpnia 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski na stanowisko Ministra b. Dzielnicy Pruskiej powołał jednego z komisarzy NRL, adwokata Władysława Seydę, który przystąpił do organizowania ministerstwa²⁷. Stopniowo przejmowało ono agendy Komisariatu NRL, który formalnie został zlikwidowany 6 listopada 1919 r.²⁸. Istniejący przy Komisariacie NRL Wydział Sprawiedliwości został przemianowany na Departament Sprawiedliwości²⁹. Zastępstwo Ministra b. Dzielnicy Pruskiej w zakresie zarządu wymiarem sprawiedliwości objął podsekretarz stanu adwokat dr Zygmunt Seyda, a szefostwo Departamentu adwokat dr Witold Prądyński³⁰.

Zakres działania Departamentu obejmował: zwierzchni zarząd wymiaru sprawiedliwości, przeprowadzenie w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości w Warszawie zmian w niemieckich ustawach w zakresie sądownictwa i więziennictwa, wydawanie opinii co do projektów ustawodawczych, opracowanych przez inne Departamenty MbDzPr, wreszcie redakcja i administracja organu przeznaczonego do publikacji ustaw i rozporządzeń.

IV

Ważnym zagadnieniem, które musiało rozwiązać Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej, zwłaszcza zaś jego Departament Sprawiedliwości, było sabotowanie przez niemieckich urzędników sądowych zarządzeń polskich. Po rokowaniach przeprowadzonych w 1919 r. doszło do polsko-niemieckiego układu co do tymczasowego unormowania spraw urzędniczych. Zgodnie z tym układem, uzupełnionym protokołem z 16 stycznia 1920 r. rząd niemiecki zobowiązał się wywrzeć nacisk w tym kierunku, by urzędnicy niemieccy, którzy byli na stanowiskach 15 października 1919 r. na ziemiach polskich przyznanych Polsce traktatem wersalskim, dalej sprawowali swe obowiązki, szczególnie w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości tudzież administracji sądowej, do dnia 31 marca 1920 r. Rząd polski zastrzegł sobie przy tym możliwość zrzeczenia się usług poszczególnych urzędników niemieckich, a więc uzyskał możliwość usuwania urzędników – Niemców znanych z antypolskiej działalności³¹. Departament Sprawiedliwości po uzyskaniu zapewnienia dalszego

²⁷ AAN, Prezydium Rady Ministrów, Akta osobowe W. Seydy, 2–14 (7), „Kurier Poznański”, nr 188 z 17 VIII 1919.

²⁸ TU 1919, nr 61.

²⁹ Dekret dotyczący organizacji Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej, TU, Nr 61 z 18 XI 1919, Nr 14; A. Gulczyński, *Ministerstwo...*, op. cit., s. 84–85.

³⁰ S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa...*, op. cit., s. 259.

³¹ Szerzej zob.: T. Zajączkowski, *Szkic historyczny...*, op. cit., s. 9–11.

normalnego funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości mógł podjąć akcję mającą na celu pozyskanie zwłaszcza sędziów, których brak b. dzielnica pruska odczuwała bardzo dotkliwie.

V

Dnia 15 grudnia 1919 r. Minister byłej Dzielnicy Pruskiej wydał *Rozporządzenie o przejściu wymiaru sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej na Rzeczpospolitą Polską*. Stanowił w nim, powołując się na art. 6 *ustawy o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej* oraz porozumienie z Ministrem Sprawiedliwości, że „wymiar sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej, objętym linią demarkacyjną, przechodzi z dniem 1. stycznia 1920 r. na Rzeczpospolitą Polską”³². Równocześnie, zgodnie z tym rozporządzeniem, wchodziło w życie dziewięć rozporządzeń, wszystkie z datą 15 grudnia 1919 r., w sprawie organizacji sądownictwa. I tak *Rozporządzeniem o urzędach i urzędnikach sądowych w b. dzielnicy pruskiej* (Nr 181) wprowadzone zostały polskie nazwy istniejących niemieckich urzędów sądowych. Sądy powszechne dzieliły się na sądy powiatowe, okręgowe i apelacyjne. Wprowadzono nowe nomenklatury dla sędziów, prokuratorów i urzędów administracji sądowej. Przy sądach apelacyjnych utworzono „senaty administracyjne”, a przy sądach apelacyjnych i okręgowych mogli być ustanawiani wiceprezesi sądu jako stali zastępcy prezesów³³.

Rozporządzenie 182 stanowiło „o organizacji sądów w b. dzielnicy pruskiej”³⁴. Wyznaczano w nim okręgi pojedynczych sądów. Do omawianego rozporządzenia 182 został dołączony „Wykaz sądów”. I tak do Sądu Apelacyjnego w Poznaniu należały sądy okręgowe w: Poznaniu, Bydgoszczy, Gnieźnie, Lesznie i Ostrowie.

Z kolei Sąd Okręgowy w Bydgoszczy obejmował sądy powiatowe w:

1. Bydgoszczy	7. Margoninie
2. Inowrocławiu	8. Nakle
3. Kcyni	9. Strzelnie
4. Koronowie	10. Szubinie
5. Łabiszynie	11. Wyrzysku
6. Łobżenicy	12. Żninie

W województwie poznańskim powstały więc Sąd Apelacyjny, 5 sądów okręgowych i 50 sądów powiatowych. Obszar tego województwa i apelacji poznańskiej wynosił w 1921 r. 26603 km² i był mniejszy o 8% od dawnej prowincji poznańskiej. Według spisu powszechnego ludności z 30 września 1921 r. zamieszkiwało w nim 1907865 osób³⁵. Tak więc na 1 sąd okręgowy przypadało 381573, a na sąd powiatowy około 38160 mieszkańców.

³² TU, Nr 70 z 24 XII 1919, Nr 180.

³³ TU, Nr 70 z 24 X II 1919 (Nr 181), s. 409–410.

³⁴ Ibidem, s. 410–412.

³⁵ A. Czubiński, *Wielkopolska w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000, s. 29.

W obszernym Rozporządzeniu Nr 183 *o języku urzędowym w sądownictwie i notariacie*³⁶ stanowiono, że językiem urzędowym jest język polski. Określono też warunki, w jakich funkcjonariusze wymiaru sprawiedliwości i notariusze mogą posługiwać się językiem niemieckim. Dozwolono im, jeśli nie władali językiem polskim, spełniać po dzień 1 kwietnia 1923 r. swe czynności w języku niemieckim. Zapewniono stronom, których językiem ojczystym był język niemiecki, wolność zwracania się w tym języku tak ustnie jak i na piśmie do sądu i urzędników sądowych.

Mocą *Rozporządzenia o kwalifikacjach sędziowskich i prokuratorskich* (Nr 184)³⁷ doszło do zrównania kwalifikacji sędziowskich i prokuratorskich na całym obszarze Polski. Do sprawowania urzędu sędziowskiego względnie prokuratorskiego dopuszczono prawników, którzy według przepisów obowiązujących w b. zaborze rosyjskim nabyli kwalifikacje na sędziego lub adwokata przysięgłego, albo którzy wedle przepisów austriackich lub bośniacko-hercegowińskich nabyli prawo nominacji na sędziego, adwokata lub notariusza. Mocą rozporządzenia dopuszczono do stanowisk podprokuratorów pomocniczych i sędziów śledczych przy sądach okręgowych prawników, którzy jeszcze nie złożyli egzaminu sądowego, to jest asesorskiego, sędziowskiego.

Kolejne dwa rozporządzenia Nr 185 i 186 dotyczyły nowej organizacji sądownictwa karnego. Pierwsze z nich *o organizacji sądownictwa karnego w b. dzielnicy pruskiej*³⁸ zawieszając aż do czasu wypracowania nowych zasad organizacyjnych sądy przysięgłych, złożyło orzecznictwo w sprawach karnych przed sądami okręgowymi w ręce Izb Karnych. Orzekały one w obsadzie dwóch sędziów zawodowych i trzech sędziów niezawodnych mianowanych przez prezesa Sądu Okręgowego, a przy zbrodniach o morderstwo, zabójstwo, rozmyślne podpalenie, zgwałcenie, zhańbienie za pomocą gwałtu oraz na osobach umyślowo chorych lub w stanie bezprzytomnym i wpływającym na wolną wolę, wreszcie przy zbrodni zdrady stanu i zdrady kraju w obsadzie dwóch sędziów zawodowych i pięciu sędziów niezawodnych. Rozporządzenie to wprowadzało pewne uproszczenia w postępowaniu karnym. Mocą rozporządzenia Nr 186 *o urządzeniu sądów pokoju w b. dzielnicy pruskiej*³⁹ Departament Sprawiedliwości „ustanowił, w razie potrzeby, na obwody sędziów powiatowych sądy pokoju w miejsce lub obok sądów ławniczych tudzież w miejsce lub obok sędziów powiatowych w zakresie ich orzecznictwa karnego”. Sądy pokoju przy rozprawie orzekały w gronie trzech osób; przewodniczył sędzia pokoju, a jako głosujący zasiadali dwaj ławnicy z grona mianowanego przez prezesa właściwego sądu okręgowego. Sędziowie pokoju składali przysięgę sędziowską. Pod względem służbowym i dyscyplinarnym zrównani byli z sędziami powiatowymi.

W rozporządzeniu Nr 187⁴⁰ o dalszym urzędowaniu dotychczasowych notariuszów pruskich i adwokatów z b. dzielnicy pruskiej stanowiono, że notariusze mianowani przez rząd pruski, mogą sprawować swój urząd przez sześć miesięcy po

³⁶ TU, Nr 70 z 24 XII 1919, s. 412–414.

³⁷ TU, Nr 70 z 24 XII 1919 (Nr 184), s. 414.

³⁸ TU, Nr 70 z 24 XII 1919 (Nr 185), s. 414–416.

³⁹ TU, Nr 70 z 24 XII 1919 (Nr 186), s. 416.

⁴⁰ TU, Nr 70 z 24 XII 1919 (Nr 187), s. 116–117.

upływie ostatniego dnia tego miesiąca, w którym wejdzie w życie traktat wersalski z 28 czerwca 1919 r., a więc po dzień 1 sierpnia 1920 r. Odnośnie adwokatów zapowiadano wydanie rozporządzenia, które wymagać będzie złożenia przez nich polskiej przysięgi służbowej.

Szef Departamentu Sprawiedliwości realizując rozporządzenie nr 186 z 15 grudnia 1919 r. wydał *rozporządzenie o ustanowieniu sądów pokoju w byłej dzielnicy pruskiej*, w którym zarządził, że w miejscu dotychczasowych sądów ławniczych ustanawia się na obwody sądów powiatowych sądy pokoju. I tak sądy te ustanowiono w 35 obwodach sądów powiatowych.

VI

Niewątpliwie jednym z najpilniejszych zadań jakie stało przed Komisarzem NRL, zwłaszcza zaś przed Ministerstwem b. Dzielnicy pruskiej w Poznaniu, była budowa personalna sądownictwa powszechnego w całej byłej dzielnicy pruskiej. W pełni ujawniły się wtedy skutki polityki pruskiej wobec Polaków – brak było, jak wyżej zaznaczono, prawników, szczególnie sędziów Polaków. Stąd też władze poznańskie podejmowały działania, by do wskrzeszonego sądownictwa polskiego przyciągnąć miejscowych adwokatów Polaków oraz sędziów polskich z byłej Galicji. Działania te sprawiły, że do sądownictwa w Wielkopolsce, także na Pomorzu Nadwiślańskim, przeszła duża grupa miejscowych adwokatów Polaków, którzy rezygnując czasowo z praktyki obejmowali urzędy sędziowskie. Zdołano także drogą zorganizowanej akcji pozyskać jesienią 1919 r. około osiemdziesięciu sędziów z obwodów apelacyjnych krakowskiego i lwowskiego⁴¹. Już w grudniu 1919 r. i styczniu 1920 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski mianował urzędników z uprawnieniami sędziowskimi w Departamencie Sprawiedliwości i MbDz.Pr. oraz prezesów i sędziów sądów apelacyjnych w Poznaniu i Toruniu, a także prezesów i dyrektorów sądów okręgowych. Wśród osób mianowanych w latach 1919–1921 w apelacji wielkopolskiej było ponad trzydziestu sędziów rodem z byłej Galicji i kilku z b. Królestwa Polskiego. Sędziowie ci legitymowali się wysokimi kwalifikacjami zawodowymi, doświadczeniem w orzecznictwie i dobrą opinią⁴².

Skupmy uwagę na obsadzie personalnej sądów bydgoskich. Otóż sędziami w Sądzie Okręgowym i w Sądzie Powiatowym w Bydgoszczy, według stanu z maja 1921 r. byli⁴³:

⁴¹ J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość ...*, op. cit., s. 367.

⁴² Archiwum Akt Nowych (AAN), Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa (KCPN), Wnioski sądowe, 119, k.5 – 137; Dz. Urz. Mb. Dz. Pr. Nr 4 z 30 I 1920, s. 73–77; Nr 6 z 7 II; Nr 28 z VI; Nr 63 z 12 X 1920 i in. Zob. też: J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość ...*, op. cit., Aneks I, Wykaz sędziów i prokuratorów zatrudnionych na kierowniczych stanowiskach w woj. poznańskim i pomorskim wg stanu z 1920 r., ss. 59–64.

⁴³ Dz. Urz. MbDz. Pr., Nr 4 z 30 I 1920, s. 73–74; Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości, Nr 9 z 1 V 1921, „Ruch służbowy. Nominacje w zakresie zarządu i wymiaru sprawiedliwości w b. Dzielnicy Pruskiej”, s. 154–166; Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mających zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości, Poznań 1921, s. 485.

Sąd Okręgowy w Bydgoszczy

Prezes

Zenon Frydrychowicz

Dyrektorzy

Michał Celewicz

Kazimierz Tomasz Kamieniecki

Józef Kleineder

Łukasz Rogalski

Sędziowie

Henryk Damm

Włodzimierz Grabowski

dr Alfred Janowski

Artur Kleski

dr Ludwik Lipiński

Stanisław Misiewicz

Janusz Schiffmann

August Wicentowicz

Adam Żmudziński

Sąd Powiatowy w Bydgoszczy

Bronisław Jurkiewicz – kierownik sądu

Stanisław Tobiasz – kierownik sądu

Sędziowie

Mieczysław Fabiańczyk

Stanisław Godawa

Stanisław Kokurewicz

Maksymilian Poćwiardowski

dr Bronisław Potocki

Aleksander Staszkiwicz

Władysław Typrowicz

Paweł Weiss

Sędziowie Pokoju w Bydgoszczy

Józef Biechowiak

Leon Błociszewski

Walery Chudziński

Adam Czekanowski

Józef Hencler

Mikołaj Kaczmarek

Władysław Kurzaj

Adam Piotrowski

Edmund Pitak

Kazimierz Siciński

Analiza nominacji sędziów oraz ruchu służbowego w sądach bydgoskich w latach 1919–1921 dowodzi, że w bardzo krótkim czasie zdołano sądy te spolszczyć i obsadzić zgodnie z przyznanymi etatami. I tak wykaz etatów sędziowskich w bydgoskim Sądzie Okręgowym zawierał 19 stanowisk, w tym 5 kierowniczych (prezes, wiceprezes, dyrektor), 11 stanowisk sędziów, 1 asesora, 2 sędziów śledczych. Z przytoczonej wyżej obsady personalnej w tym Sądzie wynika, że wszystkie kierownicze stanowiska zostały obsadzone. Do pełnej obsady sędziów zabrakło 1 osoby. Zgodnie z przyznanymi etatami obsadzone zostały także stanowiska sędziów w Sądzie Powiatowym w Bydgoszczy, gdzie zatrudnienie znalazło 8 sędziów, 1 asesor i 10 sędziów pokoju⁴⁴.

Słowo o sędziach Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. Jak już powiedziano prezesem tego Sądu został Zenon Frydrychowicz, Pomorzanie, jedyny sędzia Polak w sądownictwie niemieckim w Wielkopolsce przed 1919 r. Dyrektorami w tym Sądzie zostali mianowani sędziowie, którzy przybyli do Wielkopolski, powtórzyć z b. Galicji na wezwanie Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. I tak sędzia Michał Celewicz, urodzony 15 września 1872 r. w Nowym Sączu, wywodził się z rodziny mieszczańskiej. Po aplikacji i praktyce w sądach w Galicji mianowany sędzią w 1901 r., a w 1910 r. został naczelnikiem Sądu Powiatowego w Krościenku. 8 października 1919 r. „telegraficznie powołany do służby w Wielkopolsce w VI randze”; 1 stycznia 1920 r. zamianowany dyrektorem przy Sądzie Okręgowym w Bydgoszczy⁴⁵. Z b. Galicji wywodził się sędzia, dyrektor Kazimierz Kamieniecki, urodzony w 1866 r., radca Sądu Krajowego w Czerniowcach, w Bydgoszczy od 1920 r.⁴⁶. Z tejże dzielnicy pochodził dyrektor Józef Kleineder, urodzony w 1871 r. w Kołomyi, sędzia Sadu Okręgowego w Brzeżanach. Do Bydgoszczy przybył w 1920 r. Na stanowisku dyrektora pozostał do przejścia w stan spoczynku. Zmarł 4 grudnia 1927 r. w Bydgoszczy⁴⁷. Małopolaninem był także dr Łukasz Rogalski, urodzony w 1873 r., sędzia Sądu Okręgowego w Czortkowie, zanim został sędzią, dyrektorem SO w Bydgoszczy⁴⁸.

Nie ulega wątpliwości, że także pozostali sędziowie Sadu Okręgowego w Bydgoszczy, jak sędzia Janusz Schiiffmann, pochodzili z b. Galicji, rzadko, jak sędzia Włodzimierz Roman Grabowski z b. Królestwa Polskiego. Ten pierwszy rodem ze Lwowa, gdzie urodził się w 1876 r., do Bydgoszczy przybył w styczniu 1920 r. W sądzie bydgoskim miał opinię osoby „pilnej, gorliwej, sumiennej, uzdolnionej i rzutkiej”. Od 1922 r. kierował Izbą Handlową⁴⁹. Sędzia Grabowski był bodajże jedynym sędzią Sądu Okręgowego w Bydgoszczy wywodzącym się z byłego Królestwa Polskiego. Urodził się 28 II 1861 r. w Ziemi Kaliskiej w rodzinie Wilhelma

⁴⁴ *Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 ...*, s. 478 nn.

⁴⁵ APB, Sąd Okręgowy w Bydgoszczy, 65 sygn. 750, akta osobowe M. Celewicza.

⁴⁶ J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość ...*, op. cit., Aneks 1, s. 561.

⁴⁷ APB, Sąd Okręgowy w Bydgoszczy 65, sygn. 748, akta osobowe J. Kleinedera.

⁴⁸ J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość ...*, op. cit., Aneks 1, s. 561.

⁴⁹ APB, Sąd Okręgowy w Bydgoszczy 65, sygn. 797, akta os. J. Schiffmanna.

Grabowskiego. Studia prawa odbył na Uniwersytecie Warszawskim. Aplikował w Warszawskim Sądzie Apelacyjnym od 1885 r., w 1887 r. został sędzią śledczym w Kutaisi na Kaukazie. Następnie pracował w sądzie w Rostowie n/Donem. W końcu listopada 1919 r. mianowany wiceprezesem Sądu Okręgowego w Mińsku Litewskim. Stanowisko to objął w końcu grudnia 1919 r. Po inwazji bolszewickiej ewakuowany został wraz z sądem do Chełmna na Pomorzu Nadwiślańskim. Po odpadnięciu Mińska od Polski mianowany w listopadzie 1920 r. sędzią Sądu Okręgowego w Bydgoszczy. Pracował w nim do roku 1923. Ciężko chorując na gruźlicę płuc zmarł w Bydgoszczy 18 kwietnia 1923 r.⁵⁰

Sądzić można, że także sędziowie Sądu Powiatowego w Bydgoszczy w przytłaczającej większości rekrutowali się spośród sędziów z b. Galicji. Sędziowie z tej dzielnicy objęli także wszystkie urzędy sędziowskie w Sądzie Powiatowym w Inowrocławiu, Poznaniu i Bydgoszczy największym sądzie powiatowym w apelacji wielkopolskiej⁵¹. Pracownicy administracji sądowej w przeważającej części rekrutowali się spośród osób miejscowych.

Rodzi się pytanie: co skłoniło sędziów z b. Galicji i z b. Królestwa Polskiego do przenoszenia się do województw zachodnich? Niewątpliwie motywy migracji były różnorodne. U podłoża decyzji przeniesienia się tkwiła zapewne dążność do awansu społecznego i poprawy bytu. Większość przybyszów otrzymała w Wielkopolsce i na Pomorzu Nadwiślańskim wyższe stanowisko i co się z tym łączy, wyższe wynagrodzenie. Poza tym część imigrantów zamieszkała dotąd w małych miastach, niejednokrotnie położonych na kresach wschodnich, miała teraz możliwość osiedlenia się w Poznaniu, mieście „stołecznym” ziem zachodnich, czy znanym z tradycji historycznych – Toruniu. Dla wielu przybyszów atrakcyjne były bez wątpienia zadbane i gospodarne miasta Wielkopolski i Pomorza. Wskazane motywy wyrastały z woli zaspokojenia osobistych potrzeb i własnych aspiracji. Jednak u wielu imigrantów nie tyle postawa preferująca własny interes była zasadniczym bodźcem skłaniającym do przeniesienia się, lecz postawa zdecydowanie socjocentryczna, skierowana ku służbie społecznej dla dobra miejscowej zbiorowości. Wielu o takiej postawie wniosło cenny, wymierny wkład w życie Wielkopolan i Pomorza⁵². Bez nich wskrzeszenie polskiego wymiary sprawiedliwości i to w bardzo krótkim czasie było, powiedzieć trzeba, niemożliwe.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 757.

⁵¹ APB, Sąd Okręgowy w Bydgoszczy 65, sygn. 796. Zestawienie sędziów zawodowych, komisaryjnych i pokoju zatrudnionych w czasie od 1 maja 1921 do października 1922 w Sądzie Powiatowym w Inowrocławiu. Z b. Galicji pochodzili sędziowie Ignacy Chwojka – naczelnik Sądu Powiatowego i dr Leon Alexiewicz, Eugeniusz Markiewicz, dr Stanisław Michnik, dr Bolesław Mikiewicz, Müller Czarnek, Jan Wojciechowski oraz dr Czarnecki sędzia komisaryjny. Pracownicy administracji tego sądu rekrutowali się w przytłaczającej części spośród osób miejscowych. Patrz: Archiwum Sądu Powiatowego w Inowrocławiu, akta nieuporządkowane; J. Kutta, *Separatyzm i dzielnicowość...*, op. cit., przyp. 91, s. 537.

⁵² J. Kutta, *Ludność napływowa w Wielkopoli i na Pomorzu w latach 1918–1926. Przyczynek do dziejów integracji społeczeństwa polskiego*, [w:] *Historia i współczesność*, Warszawa 1987, s. 104.

VII

Mocą wskazanego wyżej rozporządzenia nr 180 z 15 stycznia 1919 r. wymiar sprawiedliwości na obszarze b. dzielnicy pruskiej objętym linią demarkacyjną, tj. w Wielkopolsce, przechodził 1 stycznia 1920 r. na Rzeczpospolitą Polską. Dzień ten przyjęto w tej dzielnicy za dzień wznowienia sądownictwa polskiego. Dla upamiętnienia tej historycznej chwili Departament Sprawiedliwości urządził w dniu 6 stycznia 1920 r. w Poznaniu uroczysty obchód⁵³. Wzięli w nich udział przedstawiciele władz centralnych z Ministrem Sprawiedliwości Janem Hebdzyńskim i Ministrem b. Dzielnicy Pruskiej Władysławem Seydą na czele, liczni polscy sędziowie, prokuratorzy, adwokaci i urzędnicy sądowi oraz przedstawiciele wszystkich warstw społecznych⁵⁴.

Obchód rozpoczął uroczystą mszą w archikatedrze poznańskiej, którą pod nieobecność Prymasa Polski sprawował ksiądz oficjał Meissner. Podniosłe, stosowne do uroczystości kazanie wygłosił regens Seminarium Duchownego w Poznaniu ksiądz profesor Janasik⁵⁵.

W południe tego dnia odbył się w sali tronowej Zamku akt zaprzysiężenia sędziów, prokuratorów i urzędników sądowych z okręgów apelacyjnych poznańskiego i toruńskiego. Minister W Seyda zwracając się do nich powiedział między innymi: *„Nie wątpimy, że pełni zrozumienia wielkich swych zadań będziecie się starać, przez bezwzględną sprawiedliwość, zupełną bezstronność i sumienne pojmowanie swych obowiązków przynieść Ojczyźnie pożytek, obywatelom jej korzyść, a zawodowi swemu tę cześć i uznanie, jakie spotka sądownictwo wszędzie tam, gdzie ono stoi na wysokości swego zadania”*⁵⁶.

Po Ministrze Seydzie zebrał głos Minister Hebdzyński podkreślając, że rząd Polski przejmując sądownictwo byłej dzielnicy pruskiej przestrzegać będzie zasady *„Iustitia fundamentum regnorum”*. Niech *„wszyscy obywatele Polski – mówil – bez różnicy narodowości i bez różnicy wyznania wiedzą, że Rzeczpospolita Polska wszystkim sprawiedliwie ich prawa wymierzy, a sędziowie polscy zasadzie tej wierni pozostaną”*⁵⁷. Apelowal do sędziów, by *„sumiennie, bezstronnie i wytrwale ciężki swój obowiązek spełniali wierni ideałom, które zawsze sądownictwu polskiemu przyświecały”*⁵⁸.

Następnie przed zaimprovizowanym ołtarzem z krzyżem i płonącymi świecami Minister b. Dzielnicy Pruskiej odebrał przysięgę od szefa Departamentu Sprawiedliwości dr. Witolda Prądzyńskiego, który później zaprzysięgł urzędników departamentu⁵⁹. Z kolei Minister Seyda zaprzysięgł prezesów sądów apelacyjnych

⁵³ S. Grabowski, *Narodziny sądownictwa ...*, op. cit., s. 257.

⁵⁴ „Święto sądownictwa polskiego” Dz. P., nr 5 z 8 I 1920, s. 1; *Przyjęcie sądownictwa w ręce polskie*, „K. P.” nr 5 z 8 I 1920, s. 1.

⁵⁵ K. P. nr 5, s. 1–2; Dz. P., nr 5, s. 2–3 (krótkie streszczenie kazania).

⁵⁶ „K.P.” nr 5 z 8 I 1920.

⁵⁷ „Dz. P.” nr 5 z 8 I 1920.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Rota przysięgi dla sędziów brzmiała: *„Przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu, że na powierzonem mi urzędzie Sędziego przyczyniać się będę w swym zakresie działania ze wszystkich sił do*

w Poznaniu i Toruniu – Jana Motty i Władysława Szumana. Prezesi Ci odebrali przysięgę od sędziów swoich okręgów, sędziów pokoju i urzędników sądowych. Następnie w ręce Ministra W. Seydy przysięgę złożyli prokuratorzy przy Sądach Apelacyjnych w Poznaniu i w Toruniu: Franciszek Unrug i Edmund Łukanowski. Oni z kolei odbierali przysięgę od prokuratorów i urzędników prokuratury tych okręgów.

Po tej części uroczystości dłuższe przemówienie wygłosił podsekretarz stanu dr Zygmunt Seyda. Mówił o pracach przygotowawczych Wydziału Prawników, następnie Departamentu Sprawiedliwości mających na celu zorganizowanie sądownictwa polskiego. Wskazał na „ogrom pracy dokonanej w krótkim stosunkowo czasie wśród trudności niesłychanych”.

O godzinie 18-ej odbył się obiad do którego zasiadło około 200 prawników i gości, a wieczorem raut w Zamku.

VIII

Z dniem 1 stycznia 1920 r. wymiar sprawiedliwości w obszarze b. dzielnicy pruskiej objętym linią demarkacyjną przeszedł, powtórzę, na Rzeczpospolitą Polską. Natomiast sądy w obszarze tej dzielnicy przyznanym Polsce traktatem z 28 czerwca 1919 r., a położonym poza tą linią przechodziły na Rzeczpospolitą od 1 marca tegoż roku. Bydgoszcz była miastem, które nie wyzwolone przez Powstanie Wielkopolskie, znalazło się poza linią demarkacyjną i musiało czekać na przejęcie przez władze polskie. Nastąpiło to 19 i 20 stycznia 1920 r., zaś sądy w tym mieście przechodziły na Rzeczpospolitą od dnia 1 marca 1920 r. Właśnie tego dnia w Bydgoszczy nastąpiło uroczyste otwarcie sądów polskich, to znaczy Sądu Okręgowego i Sądu Powiatowego. Uroczystość rozpoczęto mszą świętą w Farze, celebrowaną przez ks. Jana Konopczyńskiego. Stosowne kazanie wygłosił ks. Jachecki. Następnie w sali sądów przysięgłych dawnego Sądu Ziemiańskiego prezes Zenon Frydrychowicz wygłosił „podniosłe przemówienie o znaczeniu tej uroczystej chwili i zakończył je okrzykiem na cześć Polski”. Po tej uroczystej inauguracji rozpoczęły się rozprawy sądowe. Jako pierwszy przed sądem stanął oskarżony o „ciężką kradzież”. Sąd w składzie dwóch sędziów zawodowych i trzech niezawodowych skazał go na 2 lata „ciężkiego więzienia”. „Wyrok ogłoszony został – po raz pierwszy w tych murach – w imieniu Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁰”.

Tak więc od 1 marca 1920 r. sędziowie polscy zasiedli we wszystkich sądach Wielkopolski i Pomorza Nadwiślańskiego, także Bydgoszczy. Z kolei 1 kwietnia

---

ugruntowania wolności, niepodległości i potęgi Rzeczypospolitej Polskiej, której zawsze wiernie służyć będę; obowiązki urzędu swego spełniać będę gorliwie; sprawiedliwość bezstronnie według sumienia i zgodnie z przepisami prawa wymierzać, a tajemnicy urzędniczej dochowam”. „K. P.” nr z 8 I 1920.

⁶⁰ „Dziennik Bydgoski”, nr 50 z 3 III 1920. Por. J. Nowakowski, *Pamiętny rok 1920 w Bydgoszczy*, Stockholm 1996, s. 29.

tegoż roku sędziowie Niemieccy „zdali w zupełności urzędowanie”⁶¹. Wreszcie 13 listopada 1921 r. mocą ustawy sądownictwo b. dzielnicy pruskiej przekazane zostało Ministerstwu Sprawiedliwości RP⁶². Z tej okazji w zastępstwie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej dr Zygmunt Seyda wydał *Odezwę* do urzędników Departamentu Sprawiedliwości MbDz.Pr., sędziów, prokuratorów i urzędników sądowych, w której dzień 13 listopada 1921 r. uznał za dzień świąteczny „naszego sądownictwa” to znaczy sądownictwa byłej dzielnicy pruskiej. „Sądownictwo, które odebraliśmy niemiecckie – podkreślił – oddajemy polskie”. Słowa podziękowania skierował do sędziów, którzy przybyli do województw zachodnich z innych dzielnic i nie szczędzili pracy dla „*unarodowienia sądownictwa*”. „...*przybyliście do nas w imię idei spólności narodowej, z wiarą, że Polska jest jedną, czy tu nad Wisłą lub Dniestrem i Zbruczem, i stanęliście z ufnością i poświęceniem do pracy. Drudzy, tutejsi, nie dając się skusić zyskami materialnymi, jakie im dać mogły wolne zawody, wytrwaliście również w naszych szeregach, składając w ofierze byt dostani (...)* Wszystkim Nam Panowie (...) *przyświecało jedno pragnienie, by na polskiej ziemi sędzia – Polak był w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej wykonawcą sprawiedliwości*”.

Dr Zygmunt Seyda nie omieszczał wspomnieć o „mniej jasnych stronach” współzycia – nieufności i zawiści w relacjach „nasi” i „inni”. Kończąc odezwę ze zrozumiałym patosem podkreślał: „...wszelkie przykrości trzeba nam składać w ofierze Tej, która jest nad wszystkim – Ojczyźnie ! Ona to, ta Najbardziej Umiłowana, Niepodległa, Zjednoczona Polska żąda od Was pracy i ofiar, Jej też wiernie służyć”⁶³.

Piśmiennictwo

- Czubiński A., *Wielkopolska w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2000.
- Grabowski S., *Narodziny sądownictwa Wielkopolskiego*, „Głos sądownictwa” 1936, nr 4.
- Gulczyński A., *Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995.
- Kutta J., *Ludność napływowa w Wielkopolu i na Pomorzu w latach 1918–1926. Przyczynek do dziejów integracji społeczeństwa polskiego*, [w:] *Historia i współczesność*, Warszawa 1987.
- Kutta J., *Separatyzm i dzielnicowość w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918–1926*, Warszawa 1979.
- Nowakowski J., *Pamiętny rok 1920 w Bydgoszczy*, Stockholm 1996.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3. Okres międzywojenny*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2001.
- *Przyjęcie sądownictwa w ręce polskie*, „K. P.” nr 5 z 8 I 1920.

⁶¹ S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Cz. 3. Okres międzywojenny*, s. 622.

⁶² Dziennik Ustaw, 1921, nr 88, poz. 651. Zob. też Odezwa Ministra byłej dzielnicy pruskiej. „Dz. Urz. Min. B. Dz. Pr.”, nr 32 z 13 XI 1921.

⁶³ Dz. Urz. Min. B. Dz. Pr., nr 32 z 13 XI 1921, s. 511–513.

- Zajączkowski T., *Szkic historyczny organizacji sądownictwa polskiego w byłej dzielnicy pruskiej od czasów rewolucyjnych 1918 r.*, [w:] Zbiór rozporządzeń i okólników Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z r. 1920 mający zasadnicze znaczenie dla Wymiaru Sprawiedliwości z przedmową Tadeusza Zajączkowskiego sędziego sądu apelacyjnego w Poznaniu, Poznań 1921.

THE RESURRECTION OF THE POLISH COMMON COURTS IN BYDGOSZCZ 1918–1922. PART 2

Summary: From 1879, a new law on the system of justice was in force in the German Empire, the Kingdom of Prussia and the Polish territories under its rule. Under this law, the courts were given a completely new organisation and were unified. This new judicial organisation consisted of: district courts (Amtsgerichte), land courts (Landgerichte), operating in each regency, higher land courts (Oberlandesgerichte), one in each province and the Reich Court with the seat in Leipzig. In Bydgoszcz, belonging to the province of Poznań, the seat of the authorities of the Bydgoszcz regency, there were: a district court and a land court. In 1883, seven circuit courts were subordinate to the latter, and in 1913 – eight. The well-organized German judiciary was dominated by German judges. Polish judges, few in number in the 1890s, were systematically pushed out of the courts. Before the outbreak of the Great War, only one Polish judge remained in the German courts. This was judge Zenon Frydrychowicz, who worked at the district court in Bydgoszcz. After this city was taken over by Poland, which had been reborn in January 1920, he became president of the District Court, the former Landgericht. In November 1918, already after the restoration of the Polish state, in the former Prussian district, i.e. Greater Poland and Vistula Pomerania, work began to take over the courts from the Germans and to polish them. This work was first headed by the Commissariat of the Supreme People's Council in Poznań (1918–1919), then by the Ministry of the former Prussian Quarter (1919–1922). The latter, in a series of regulations dated 15 December 1919, regulated matters related to the transition of the judiciary in the area of the former Prussian district to the Republic of Poland, and the organisation of the courts. This organisation consisted of the court of appeal, district courts, county courts and courts of peace. The Circuit Court in Bydgoszcz was one of five in Greater Poland and twelve county courts were subordinate to it, including one also in Bydgoszcz. A complex problem requiring a quick solution was the issue of staffing the courts. There was a shortage of Polish judges. It was solved by attracting, among other things, judges from the former Galicia, where there was a surplus of them. They generally took up managerial positions in the courts. This was the case, for example, in Bydgoszcz. On 1 January 1920, the administration of justice in Wielkopolska, liberated during the Greater Poland Uprising, passed to the Republic of Poland. This day was considered the day of the resumption of the Polish judiciary. Bydgoszcz, which had not been liberated by the Uprising and was outside the demarcation line, had to wait until March 1, 1920 for Poland to take over. In November 1921, the judiciary of the former Prussian district was transferred to the Minister of Justice of the Republic of Poland.

Key words: Bydgoszcz, Prussia, former Prussian district, Commissariat of the Supreme People's Council, Ministry of the former Prussian district, interpolation of courts, court system, court personnel.